

JINOYAT PROTSESSI ISHTIROKCHILARI HUQUQLARINI TA'MINLASHDA ILTIMOSNOMALAR VA SHIKOYATLAR INSTITUTINING O'RNI

Igilikov Jaksilik Joldasbaevich

Qoraqalpoq Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21544501>

Annotatsiya. Mazkur maqolada jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlarini ta'minlashda iltimosnomalar va shikoyatlar institutining huquqiy mohiyati hamda amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu institutning qonuniylik, odil sudlov, taraflar tengligi va himoya huquqini ta'minlashdagi o'rni yoritilgan. Maqolada iltimosnoma va shikoyatlarni ko'rib chiqish tartibi, ularning protsessual kafolat sifatidagi ahamiyati hamda amaliyotda uchraydigan muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etishga qaratilgan takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat protsessi, iltimosnoma, shikoyat, protsess ishtirokchilari, protsessual huquqlar, sud nazorati, protsessual kafolatlar.

Jinoyat protsessida inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash demokratik huquqiy davlatning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda shaxsning qonun bilan kafolatlangan huquqlarini amalda ro'yobga chiqarish nafaqat protsessual normalarning mavjudligiga, balki ularni samarali qo'llash mexanizmlariga ham bog'liqdir [4, 149-155]. Ana shunday muhim mexanizmlardan biri iltimosnomalar va shikoyatlar institutidir. Ushbu institut jinoyat protsessi ishtirokchilariga o'z manfaatlarini himoya qilish, protsessual qarorlar va harakatlarga nisbatan e'tiroz bildirish, qo'shimcha dalillarni taqdim etish, tergov hamda sud organlari faoliyati ustidan nazoratni kuchaytirish imkonini beradi. Shu sababli iltimosnomalar va shikoyatlar instituti odil sudlovni ta'minlash, protsessning shaffofligini oshirish hamda taraflarning tengligini kafolatlashda alohida o'rin egallaydi.

Avvalo, jinoyat protsessida iltimosnoma deganda protsess ishtirokchisining muayyan protsessual harakatni amalga oshirish, dalillarni yig'ish yoki tekshirish, ekspertiza tayinlash, guvohni so'roq qilish, ehtiyot chorasini o'zgartirish yoki boshqa protsessual masalalarni hal etish to'g'risidagi murojaati tushuniladi. Shikoyat esa tergovchi, surishtiruvchi, prokuror yoki sudning qarorlari, harakatlari yoxud harakatsizligidan norozi bo'lgan shaxsning qonunda belgilangan tartibda vakolatli organga murojaat qilishidir. Mazkur ikki institutning umumiy maqsadi shaxsning buzilgan yoki buzilishi mumkin bo'lgan huquqlarini tiklash hamda protsessual adolatni ta'minlashdan iborat [2].

Birinchidan, iltimosnomalar instituti protsess ishtirokchilarining faol ishtirokini ta'minlaydi. Jinoyat protsessi faqat davlat organlari tomonidan boshqariladigan bir tomonlama jarayon emas, balki taraflarning teng huquqliligi va tortishuv tamoyiliga asoslangan tizimdir. Shu bois gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, himoyachi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar hamda boshqa ishtirokchilar protsess davomida o'z huquqlarini amalga oshirish uchun turli iltimosnomalar kiritish huquqiga ega. Masalan, himoyachi qo'shimcha guvohlarni so'roq qilish, yangi ekspertiza tayinlash yoki noqonuniy olingan dalillarni ish materiallaridan chiqarishni so'rab iltimosnoma berishi mumkin. Natijada ishning barcha holatlari har tomonlama, to'liq va xolis o'rganilishiga erishiladi.

Ikkinchidan, iltimosnomalar dalillarni to'plash va tekshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Ayrim hollarda tergov organlari barcha dalillarni mustaqil ravishda aniqlay olmasligi yoki ayrim holatlarga yetarli e'tibor qaratmasligi mumkin. Bunday vaziyatda protsess

ishtirokchilari tomonidan kiritilgan iltimosnomalar yangi dalillarni aniqlash, ekspertiza o'tkazish, voqea joyini qayta ko'zdan kechirish yoki qo'shimcha protsessual harakatlarni amalga oshirishga asos bo'ladi. Demak, iltimosnomalar haqiqatni aniqlashga xizmat qiluvchi muhim protsessual instrument sifatida namoyon bo'ladi [1, 27].

Shuningdek, iltimosnomalar taraflar o'rtasidagi protsessual tenglikni ta'minlashda ham katta ahamiyatga ega. Agar faqat ayblov tomoni dalillarni yig'ish va protsessual tashabbus ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lsa, himoya huquqi to'liq ta'minlanmaydi. Shu sababli himoya tomoni tomonidan berilgan asoslantirilgan iltimosnomalarni o'z vaqtida va xolis ko'rib chiqish adolatli sudlovning muhim shartidir. Bu esa aybsizlik prezumpsiyasi tamoyilining amalda ro'yobga chiqishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, shikoyatlar instituti davlat organlari faoliyati ustidan protsessual nazoratni amalga oshirishning eng samarali vositalaridan biridir [5, 76-79]. Jinoyat protsessi davomida ayrim mansabdor shaxslarning noqonuniy qarorlari yoki harakatsizligi fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, noqonuniy ushlab turish, himoyachidan foydalanish huquqini cheklash, asossiz tintuv o'tkazish yoki dalillarni yashirish holatlarida manfaatdor shaxslar yuqori turuvchi organ yoki sudga shikoyat qilish huquqiga ega. Natijada noqonuniy qarorlar bekor qilinishi, protsessual buzilishlar bartaraf etilishi hamda aybdor mansabdor shaxslarning javobgarligi masalasi ko'rib chiqilishi mumkin [3].

Ayniqsa, sud nazoratining kuchayib borishi shikoyatlar institutining amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda. Chunki sud mustaqil va xolis organ sifatida tergov organlari faoliyatini qonuniylik nuqtai nazaridan baholaydi. Sud tomonidan shikoyatlarni ko'rib chiqish natijasida noqonuniy protsessual qarorlarning bekor qilinishi nafaqat murojaat qilgan shaxsning huquqlarini tiklaydi, balki kelgusida shunga o'xshash qonunbuzilishlarning oldini olishga ham xizmat qiladi.

Boshqa tomondan, iltimosnomalar va shikoyatlar instituti inson huquqlarini xalqaro standartlar asosida himoya qilishga ham xizmat qiladi. Xalqaro huquq normalariga ko'ra, har bir shaxs samarali huquqiy himoya vositalaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Jinoyat protsessidagi iltimosnoma va shikoyat mexanizmlari aynan mana shu tamoyilning milliy qonunchilikdagi ifodasidir. Ular shaxsning adolatli sud muhokamasi, himoyalani sh huquqi, tenglik va qonuniylik tamoyillarini amalda ta'minlaydi.

Shu bilan birga, ushbu institutni qo'llash amaliyotida ayrim muammolar ham uchray turadi. Jumladan, ayrim iltimosnomalarning yetarlicha asoslantirilmasdan rad etilishi, ularni ko'rib chiqish muddatlarining cho'zilishi, protsess ishtirokchilarining huquqiy bilim darajasining pastligi hamda ayrim hollarda shikoyatlar yuzasidan yetarlicha asoslantirilgan qarorlar qabul qilinmasligi mazkur institut samaradorligini pasaytiradi. Bundan tashqari, elektron murojaat tizimlarining yetarli darajada rivojlanmagani va protsessual hujjatlar aylanishining to'liq raqamlashtirilmagani ham amaliyotda muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun, avvalo, iltimosnomalar va shikoyatlarni ko'rib chiqishning shaffof mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarur. Shuningdek, protsess ishtirokchilarining huquqiy savodxonligini oshirish, tergov va sud organlari xodimlarining malakasini muntazam rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hamda har bir murojaat bo'yicha asoslantirilgan va qonuniy qaror qabul qilinishini qat'iy

nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa fuqarolarning odil sudlovga bo'lgan ishonchini yanada mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, iltimosnomalar va shikoyatlar instituti jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlarini himoya qilishning eng muhim protsessual kafolatlaridan biridir. U nafaqat shaxslarning qonuniy manfaatlarini himoya qiladi, balki jinoyat protsessining qonuniyligi, oshkoraligi, tortishuv tamoyili va adolatliligini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Mazkur institutning samarali faoliyat yuritishi dalillarni har tomonlama tekshirish, protsessual xatolarni bartaraf etish, mansabdor shaxslar faoliyati ustidan samarali nazoratni amalga oshirish hamda inson huquqlarini ishonchli himoya qilish imkonini yaratadi. Shu bois iltimosnomalar va shikoyatlar institutini yanada takomillashtirish, uning huquqiy asoslarini mustahkamlash va amaliy qo'llanilishini rivojlantirish zamonaviy jinoyat protsessini demokratlashtirish hamda huquq ustuvorligini ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Egamberdiyev Feruzbek Asqarjon o'g'li (2024). SOME ISSUES OF USING THE INSTITUTE OF COMPLAINTS AS A WAY TO PROTECT THE RIGHTS OF PARTICIPANTS AT THE PRE-TRIAL STAGE OF THE CRIMINAL PROCESS. FarDU ilmiy xabarlar, 30(5), 27–27.
2. Inog'omjonova Z.F., To'laganova G.Z. Jinoyat-protsessual huquqi fanidan o'quv-uslubiy qo'llanma -T: TDYI nashriyoti, 2012. -441 b.
3. Jinoyat protsessi (Umumiy qism): Yuridik institut va fakultetlari talabalari uchun darslik (Z.F. Inog'omjonovanning umumiy tahriri ostida). -T.: TDYI nashriyoti, 2008. - 509 b.
4. Sheramatovich, X. I. (2025). O'ZBEKISTONDA ARBITRAJ HAL QILUV QARORI USTIDAN SHIKOYAT QILISH INSTITUTI: MUAMMOLARVA TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI. Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 5(5), 149-155.
5. Tursunovich, U. M. (2026). JINOYAT-PROTSESSUAL HUQUQDA HIMOYACHINING HUQUQ VA MAJBURIYATLARI. Бюллетень студентов нового Узбекистана, 4(3), 76-79.